

Anarki forseglet jødernes skjebne

Aftenposten den 28 april 2017

For mange av oss står Auschwitz som et symbol på den overmektige staten og det egenrådige byråkratiet. Slik er vilkårene for Holocaust blitt beskrevet av toneangivende teoretikere, for eksempel sosiologen Zygmunt Bauman og den liberale tenkeren Friedrich Hayek.

Men er det virkelig i den sterke staten vi finner mekanismene som gjorde dette mulig? Historikeren Timothy Snyder presenterer et diametralt motsatt bilde av de nødvendige forutsetningene for Holocaust i boken *Black Earth: The Holocaust as History and Warning*, som jeg bygger videre på i en ny studie av Holocaust i Norge.

Snyder mener nemlig at Holocaust først og fremst kunne bli iverksatt på territorier der stat og statsmakt hadde gått til grunne.

Statssammenbrudd

De mest øyenfallende tilfeller av slikt statssammenbrudd finner vi i landene i «de dobbeltokkuperte sonene» i Øst-Europa: det østlige Polen, de baltiske statene, Ukraina og Hviterussland.

I disse områdene hadde først Sovjetunionen knust de selvstendige nasjonalstatene og deres institusjoner, og da nazistene startet med å ødelegge også den nye sovjetiske statsordningen, skapt en tilstand av anarki som forseglet jødernes skjebne.

I denne stats- og grenseløse tilstanden manglet jødene enhver form for rettigheter og kunne drepes uten lovlig hindring – også på vilkårlig og eksperimentell måte.

Ved å oppløse den sovjetiske nyordningen, ga nazistene også fritt spillerom til opportuniste, grådighet og oppgjør med det bestående, noe som ga lokalbefolkningen carte blanche til å delta i drepingen.

Fullt fungerende stat

Men også i andre land var en statsødeleggelse avgjørende for at Holocaust kunne finne sted, hevder Snyder. Han peker for eksempel på Nederland.

Som en følge av at den lovlige regjeringen ble erstattet av en tysk rikskommissær, og at sentrale institusjoner ble «nazifisert», ble omkring tre fjerdedeler av de hollandske jødene myrdet.

Men der staten forble intakt tross en nazistisk okkupasjon, som i Danmark og Frankrike, overlevde de fleste av de jødiske borgerne. Til og med i Tyskland eksisterte det en viss beskyttelse for de jødene som var tyske statsborgere, så lenge de befant seg innen Tysklands legitime grenser.

Øst-Europas oppløse stater

Statsnedbryting må forstås langs en skala. I den ene ytterligheten av denne skalaen, i ruinene av Øst-Europas oppløste stater, var alle etablerte samfunnsstrukturer brutt sammen og Holocaust var dermed mulig å gjennomføre.

I den andre ytterligheten av skalaen, på territorier med en relativt stor grad av selvstendighet og en fullt fungerende stat, kunne Holocaust ikke skje.

Mellom disse ytterlighetene eksisterte ulike grader av statsnedbryting og, makabert nok, målbare forskjeller på hvor mange av de jødiske borgerne som mistet livet.

Marte Michelet om norske jøder

Snyders forklaring på Holocaust har, ikke uventet, blitt kritisert, også av andre historikere. I min studie har jeg derfor presisert hans begrep «statsødeleggelse», og deretter prøvd denne definisjonen mot et av de få tilfellene som ikke analyseres i *Black Earth*, nemlig Norge.

Det norske eksempelet er også interessant å undersøke fordi det er blitt brukt som et argument mot Snyders resonnement, for eksempel av forfatteren Marte Michelet.

Hennes bok om Holocaust, *Den største forbrytelsen*, går ut på at det legitime Norges delaktighet i mordet på norske jøder er blitt fortidd.

Men med støtte i fakta blant annet fra Michelets bok, har jeg funnet at statssammenbrudd kan forklare mekanismene også bak den norske jødeutryddelsen, der ca. 40 prosent av den jødiske befolkningen ble myrdet.

Statsødeleggelse defineres ved 11 faktorer:

1. Agenter for statsødeleggelse – i Nazi-Tyskland var det fremfor alt SS – virker innen landets grenser
2. Den politiske ledelsen er ryddet unna
3. Offentlige institusjoner er infiltrert av angriperen – i dette tilfellet «nazifisert»
4. Politiske og psykologiske «ressurser» som er blitt skapt av tidligere okkupant, er tilgjengelige for utnyttelse av angriperen i den hensikt å verve lokalbefolkningen
5. Materielle «ressurser», som beslaglagt eiendom, er tilgjengelige og kan utnyttes i nevnte hensikt
6. Den nasjonale selvbestemmelsen er avskaffet
7. En selvstendig utenrikspolitikk – under den andre verdenskrigen skilt fra tyske interesser – kan ikke føres
8. Det selvstendige byråkratiet er knust
9. Borgernes rettigheter blir ikke respektert – i Holocaust-kontekst hverken for jøder eller ikke-jøder
10. Den liberale rettsordningen er rasert
11. Internasjonal rett er tilsidesatt under militær okkupasjon

Statsødeleggelse i Norge

Norge under den nazistiske okkupasjonen oppfyller minst åtte av kriteriene for statsødeleggelse.

Nokså omgående ble internasjonal rett tilsidesatt ved at Tysklands Reichskommissar i Norge, Josef Terboven, oppløste det lovlige norske administrasjonsrådet. Han fikk dermed full kontroll over landets ledelse.

Samtlige politiske partier, bortsett fra nazistenes søsterparti Nasjonal Samling (NS), ble oppløst, og kongen og den norske eksilregjeringen ble maktesløse. Den legitime politiske ledelsen var dermed ryddet unna.

En ny regjering bestående av først og fremst NS-medlemmer ble dannet under Terboven, men siden denne ikke kan betraktes som en legitim norsk regjering, var den nasjonale selvbestemmelsen tapt.

Samtidig ble det norske utenriksdepartementet avskaffet. I flere eksempler viser Snyder at det var muligheten til å føre en selvstendig utenrikspolitikk under krigen som avgjorde om europeiske stater overlot sine jødiske borgere til tyskerne eller ikke. I Norge var det ikke noe valg.

Norsk byråkrati ingen motkraft

Det norske byråkratiet ble underordnet både Terbovens egen tyske forvaltning og et riksdekkende NS-apparat. Nazistene la seg stadig opp i det legitime byråkratiets beslutninger og krevde politisk godkjenning av samtlige ansatte.

Politiske motstandere ble rensket ut. Det kommunale selvstyret ble avskaffet, og den kommunale strukturen ble omdannet etter tysk nasjonalsosialistisk modell.

I andre land der staten ikke ble ødelagt, viser Snyder at byråkratiet fungerte som en motkraft mot nazistenes politikk. Men ikke i Norge.

På samme måte ble det norske rettsvesenet infiltrert. De lovlige domstolene ble politisert, og særskilte tyske «SS- og politidomstoler» ble opprettet, som hadde nærmest uinnskrenket makt til å arrestere, fengsle og henrette norske borgere.

Domstolenes dekreter ble utført av tysk sikkerhets- og ordenspoliti som adlød SS og ble anvendt til statsødeleggelse utenfor Tysklands legitime grenser.

«Små statsløse soner»

Den sterke innflytelsen SS hadde i Norge, vises blant annet ved at det var denne organisasjonen som drev de fleste av de norske konsentrasjonsleirene. Dette kan sies å ha stor betydning på bakgrunn av hva leirene symboliserte.

Ifølge Snyder var de første konsentrasjonsleirene som ble oppført i Nazi-Tyskland på 1930-tallet «små statsløse soner inne i selve Tyskland» der SS kunne øve seg på statsødeleggelse og på å holde visse grupper av mennesker unna lovens beskyttelse.

Da nazistene hadde deformert den norske staten fullt ut, kunne de også gjøre hva de ville med de norske jødene.

Deportasjonen av norske jøder

Høsten 1942 bestemte Terboven og NS-ledelsen at samtlige av Norges gjenværende jøder skulle deporteres.

Ved den første deportasjonen i november samme år ble ifølge en svensk kilde 532 jødiske menn, kvinner og barn ført med skipet Donau til Polen og Auschwitz.

Adolf Eichmann krevde at de skulle fratras sitt norske statsborgerskap så snart de forlot norsk område. Den norske regjeringen ble bedt om ikke å gripe inn, hvilket ikke kan ha budt på noe problem ettersom regjeringen i praksis var synonym med Josef Terboven.

Riktignok ble Norge aldri «dobbeltokkupert», heller ikke ble det norske byråkratiet fullstendig knust. Men Norge var likevel svært nær statsødeleggelse; sammen med Nederland kanskje det nærmeste noe land i Vest-Europa kom en statsoppløsning. Følgelig fikk Holocaust nærmest fritt spillerom.

Johan Wennström